

diktatúra nagyon bonyolult, összetett módon működő rendszer volt, amelyet érzelmileg, szakrálisan, a megtorlás és kiegyezés koordináta-rendszerében nem lehet megfejteni. Mint ahogy nem lehet kritika nélkül hosszasan jellemezni azokkal a szavakkal, amelyekkel az emigráció sajtója jellemezte 1956 és 1964 között. Ezek a leírások színesek, érzéketesekek, de sok tekintetben ismereteik hiányossága és egyébként érthető indulataik miatt nagy tételben felhasználva őket anakronisztikusak is.

A mai jelenkor-történetírás egyik problémája tehát az, amit Standaesky Éva könyve is tartalmaz, hogy néhány évvel a diktatúra bukása után a történeti leírás és az ideológia-kritika valójában kényesen egyensúlyozó önuralom kérdése: teljesen el kell szakadni az elnyomás és az elnyomattatás történetírói pozíciótól is. Mert miközben vannak, akik a szenvedést és a megaláztatást nem tudják elfelejteni, mások a mulandó hatalom szép világára gondolnak. A történetírás nem szünteti meg, nem is akarja megszüntetni ezeket az érzelmeket, indulatokat és nosztalgiaikat, de zárójelbe teheti, felfüggesztheti (majd őket annak érdekében, hogy olyan tanulságokhoz juthasson, amelyek további sorsunk alakításában talán segíthetnek bennünket.

Összegezve: nagyon hasznos, hiánypótló és több szempontból is tanulságos Standaesky Éva könyve, ráadásul a tudományos munkák között feltűnően szép, érdekes kivitelben, ami a tervező Molnár István érdeme.

Kalmár Melinda

„VIGYÁZZ, VIGYÁZZ, SOSE REPÜLJA ZANGYALOKKAL”

*M. Nagy Miklós: Nikkelszamovár
JAK 85, Balassi Kiadó, 1996. 214 oldal, 380 Ft*

M. Nagy Miklós bátor ember: ma, amikor az orosz irodalom a magyarországi könyvpiacon talán a legnehezebben kelendő áru, esszékötetet jelentetett meg a modern orosz iro-

lomról. Olyan szerzőkről, akiknek a nevét is alig hallhatta a művelt magyar olvasó. Van abban valami jó értelemben vett fanatizmus, ahogyan M. Nagy Miklós a „posztszovjet” irodalmat népszerűsíteni és magyarul is hozzáférhetővé tenni igyekszik. Tanulmányai, esszéi, fordításai ennek a feladatnak elvégzését célozzák meg – megkockáztatom: még akkor is, amikor nem a legújabb orosz irodalomról ír, vagy nem az orosz irodalomról ír. Ezt teszi a NIKKELSZAMOVÁR című esszékötetében is.

Érdeemes ezt a kötetet „egyvégtében” elolvasni, mint egy regényt. Nemcsak az derül ki, hogy a szerző biztosan tájékozódik a modern orosz irodalom dzsungelében, hanem az is, hogy ezeknek az írásoknak stílusuk van, hogy valóban esszék, hogy szépirodalmi ihletettségek. Az esszéírást én a legnehezebb írói feladatok egyikeként tartom számon, ezért is érthetetlen számomra, miért vállalkoznak manapság olyan sokan rá. Aztán megérteni véltem: az esszé szubjektivitásával a rossz esszéíró pótolhatónak véli a hiányzó tárgyi ismereteket, a szakmai (irodalomelméleti és – félve írom le ebben a posztmodern állapotban – irodalomtörténeti) kompetenciát. M. Nagy Miklós a NIKKELSZAMOVÁR-ban imponáló magabiztossággal vonultatja fel és csoportosítja a kis hazánkban csak kevesek birtokában meglévő tényanyagot, operál irodalomelméleti fogalmakkal, tájékozódik különféle elemzési módszerek között. Az esszéforma nála nem valami hiány elfedésére szolgál, sokkal inkább a pontos ismeretek még árnyaltabbá tételére. M. Nagy Miklós nem akarja a tudós ember (ál)objektivitását olvasójával elhitetni: írásaiban mindig ott érződik rejtőzködő személyisége. Ironikus, önironikus, gunyoros „kiszólásai” a szövegből a mégoly határozott elképzelésekkel is rendelkező kritikus vívódásait, töprengéseit mutatják: azt aényt, hogy a beszélő csak önmaga mondanójának megkérdőjelezésével válhat valamelyest hitelessé. Mindeközben nem válik modorossá, nem kezd el csak valamely irodalmi klikk számára érthető madárnyelven beszélni: eretnek módon érthető, sőt közérthető. Hogy M. Nagy Miklós szépirói vénával rendelkezik, kiderülhetett már a fordításai-ból is: utalok itt például arra a nyelvi leleményességre, mellyel Juz Aleskovszkij KENGU-

RU-ját vagy Szasa Szokolov ASZTROFÓBIÁ-ját magyarrá ültette.

A nyelvi játékokra és a saját mondandó megkérdőjelezésére épülő írásmód a NIKKELSZAMOVÁR-ban leginkább azoknak a műveknek adekvát elemzése, melyek maguk is hasonló eljárással készültek. Gondolok itt elsősorban a ZANGYALOK ÉS LOLITÁK meg a SÖRREALIZMUS ÉS SZÜRREALIZMUS című részekben tárgyalt művekre. Legyen szó akár Nabokov, akár Brodskij, akár a két Jerofejev vagy Kusner írásairól, M. Nagy Miklós a művet igyekszik mint nyelvi jelenséget kezelni és értelmezni. S bár nem szégyelli bevallani, hogy nem egészen érthető számára (sem) Brodskij kijelentése, mégis egyetértőleg idézi az ominózus mondatot az orosz népről és a nyelvről: „Egy olyan nemzetről van szó, amely bizonyos értelemben saját nyelvének áldozata lett, pontosabban – egy olyan nyelvről, amely képes volt létrehozni egy fiktív világot, amelytől aztán grammatikai függőségbe került.” (78.) És egyetértőleg idézi Nabokovot is az irodalomnak mint nyelvi jelek összességének befogadását illetően: „...az igazi költészet befogadására hivatott szerv az ember megborszó háta”. (40.)

A ZANGYALOK ÉS LOLITÁK című rész első három írása amolyan „bevezetés a nabokovológiába”. A MEGHÍVÁS KIVÉGZÉSRE című regény elemzése elsősorban arról győzi meg az olvasót, milyen bonyolult – irodalmi és filozófiai – idézetrendszerre épülnek Nabokov művei. Aztán azzal az ellentmondással is igyekszik számot vetni M. Nagy Miklós, hogy a MEGHÍVÁS KIVÉGZÉSRE olyan antiutópia, melyben a közönségességet, aljasságot (*poszloszty*) mint bűnt ostromozza, azaz moralizáló, miközben Nabokov azt is igyekszik hangsúlyozni, hogy az irodalomnak nem szabad másnak lennie, mint irodalomnak, vagyis igyekszik elhatárolni magát mindenféle ideologikus-irányzatos írásmódtól, az eszmék irodalmától. A PNYIN PROFESSZOR című regény és a TERRA INCOGNITA című elbeszéléskötet kapcsán írott esszék olvastán pedig annak belátására kényszerül az olvasó, hogy Nabokov talán – Viktor Jerofejev állításának megfelelően – valóban egyetlen „metaregényt” írt egész életében: az egyes művek annyi motívikus szállal vannak összefűzve, hogy külön-külön szinte lehetetlen az értelmezésük. A

negyedik esszé – Nyina Berberova BUDBERG BÁRÓNÓ-je apropóján – pedig még azt is hozzászól az előző megállapításhoz, hogy ez a bizonyos „metaregény” magában foglalja Nabokov életrajzát is, azaz Nabokov megvalósítani látszik azt a követelményt, amit kedves orosz szerzője, Andrej Belij a művésztől elvárt: a művész alkossa meg, esztétizálja át a saját életét úgy, hogy legfőbb műalkotása az élete legyen. Ezt az „önmagában értékes életet” tartja Nyina Berberova – M. Nagy Miklós véleménye szerint – önmagára nézvést is kötelezőnek s egy egész nemzedék igazolójának. Az első rész következő esszéje Nabokov egyik tanítványáról, az orosz irodalom fenegyerekéről, Viktor Jerofejevről íródott. Jerofejev AZ OROSZ SZÉPLÁNY című regényében egy moszkvai prostituáltról úgy vall, mint a „szent Oroszország” brezsnyevi időszakban megvalósult képviselőjéről. Ezzel természetesen nemcsak a „pangás időszakának” kritikáját adja, hanem azt is megmutatja, hogy a XX. század közepére mennyire profanizálódnak és értelmüket veszítik a XIX. századi nagy orosz eszmék. A ZANGYALOK ÉS LOLITÁK rész utolsó két esszéje két emigráns költőről, Alekszandr Kusnerről és Joszif Brodskijról szól. Ezek legfőbb tanulsága talán az, hogy mennyire nyelvként és a nyelvben ragadhatók meg a (poszt)modern világ problémái. Ahogyan Brodskij kapcsán M. Nagy Miklós fogalmaz: „...a művész kapitulál a nyelv totalitárius jellege előtt: az egész világot le akarja fedni a nyelvvel és a nyelvbe ágyazott kultúrával” (81.), „vagyis egy bizonyos virtuális valóság elemei Brodskijnál gyakran valóságosabbak egy tényleges valóságnál...”. (81.)

A SÖRREALIZMUS ÉS SZÜRREALIZMUS című rész modern orosz prózairók műveit tárgyalja. A kötetnek ez a része sokkal heterogénebb, kevésbé egységes szerkesztés alapján készült, mint az előző, s így stílusukban, művészi megformáltságukban, gondolatiságukban egymástól távol álló művek kerülhettek egymás mellé. Kirajzolódnak látszanak természetesen bizonyos vonulatok, amelyek mentén e fejezet egyes darabjai megrajzolódnak: tematikus szervezőelemként megjelenik a zóna (Vlagyimov: EGY ŐRKUTYA TÖRTÉNETE, Gabisev: DÚVADNEVELDE), a szovjet rendszerről rajzolt gyilkos szatíra (Iszkander:

KROLIKI I UDAVI, Akszjonov: TÁJKÉP PAPÍRBÓL), az önéletrajzi elemekkel átszőtt emlékezés (Zoscsenko: NAPFELKELTE ELŐTT, Okudzsava: UPRAZDNYONNIJ TYEATR), a kelet-európai abszurditást a nyelvben megragadó írások (Aleskovszkij: KENGURU, Szinyavszkij: SÉTÁK PUSKINNAL) vagy a XIX–XX. századi irodalmi hagyományt átértelmező posztmodern remeklések (Venyegyikt Jerofejev: MOSZKVA – PETUSKI, Szasa Szokolov: ASZTROFÓBIA).

A SZABADSÁG FANTOMJAI című fejezetben azok az írások kaptak helyet, amelyek a XIX. századi orosz kultúra szlavofil hagyományához kapcsolódnak. Azért is érdekes ez, mert M. Nagy Miklóst az orosz irodalomból nem a szláv mentalitás, nem a tágas orosz lélek, nem a szlavofil vallásos közösségélmény, nem Oroszország messianisztikus szerepe, nem Krisztus második eljövetele érdekli. Nem akar az irodalom kapcsán metafizikával foglalkozni – ami persze (s ezt ő is tudja) lehetetlen –, s ugyanúgy nem tartja az eszmék irodalmát irodalomnak, mint kedves szerzője, Nabokov. Eszmék, filozófiák, vallásfilozófiák csak mint töredékek, csak mint valamilyéle intellektuális játék részei érdekesek és értelmezhetők számára. S ez így rendjén is van, hiszen az új típusú orosz irodalomról új beszédmódban lehet csak nyilatkozni, s aki kicsit jobban belekóstolt már a XX. századi orosz irodalomba – a szimbolista prózáikkal kezdődően az avantgárdon át a legújabb irányzatokig –, annak talán nem teljesen szokatlan ez az esztétizáló megközelítés. S míg M. Nagy Miklós bevezetése a nabokovológiba vagy az emigráns orosz prózába olyan feladat elvégzését jelenti, amely nélkül nem lehet meg korszerű ruszisztika, addig az imént említett szemléletváltás következtében a klasszikus orosz irodalommal kapcsolatban írottak valószínűleg éles, de remélhetőleg termékenynek bizonyuló vitát indíthatnak el. Arról van ugyanis szó, hogy azt a metafizikát, amiért a XIX. századi orosz kultúrát és irodalmat magasztalni szokás, M. Nagy Miklós határozottan elutasítja. Nem fogadja el ugyan teljes mértékben Varlam Salamov erre vonatkozó radikalizmusát, de közel áll hozzá: „A XIX. századi orosz humanista írók lelkét nagy bűn terheli, a XX. században az ő zászlarjuk alatt kiontott emberi vér bűne... Valamennyi terrorista

tolsztojánus és vegetáriánus volt, valamennyi fanatikus az orosz humanisták tanítványa” – írta Salamov.

A SZABADSÁG FANATIKUSAI című részben M. Nagy Miklós a szlavofil gondolkodókat – a fentebb jelzett oknál fogva – erőteljes kritikával illeti, amikor azt állítja róluk, hogy bár írásaik gazdag műveltségi anyagot hordoznak, „*eszmeileg meglehetősen szegények, a filozófiai redukcionizmus elrettentő példái*”. (137.) A recenziót – noha ezzel a kijelentéssel önmagában sem ért egyet – nem annyira Homjakov, Akszakov, Kirejevskij, Szamarin illetően alábecsülése készíti elsősorban vitára, hanem az, hogy M. Nagy Miklós a szlavofil gondolat egyenes folytatását látja Dosztojevskij, Tolsztoj (vagyis „Tolsztojevskij”), Vlagyimir Szolovjov, majd a XX. században Bergyajev és Szolzsenyicin írásaiban. Az egyenes ági leszármaztatást még el tudnám képzelni olyan esetekben, mint Bergyajev Dosztojevskij-könyve vagy Szolzsenyicin röpirata (HOGYAN MENTSÜK MEG OROSZORSZÁGOT?), a többi esetben, tehát Dosztojevskij és Tolsztoj regényei, Szolovjov HÁROM BESZÉLGETÉS-e, Szolzsenyicin IVAN GYENYISZOVICS-a esetében azonban nem. És nem azért, mintha kritikátlanul elfogadnám a szlavofil gondolatot, hanem azért, mert én – M. Nagy Miklóssal ellentétben – nem (csak) filozófiaként vagy metafizikaként, hanem szépirodalomként olvasom ezeket a könyveket. Olyan művekként tehát, melyekben a pozitívnak vélt filozófiai gondolat a szerkesztéssel, a szereplők megformáltságával, az elbeszélőtechnikák bonyolult szövevényével megkérdőjeleződik, azaz nem állításként, hanem pró és kontra vélemények sokaságában egy lehetséges elképzelésként van jelen. Vlagyimir Szolovjov például a HÁROM BESZÉLGETÉS-ben olyan elbeszélői formát teremtett, melyben a dosztojevskiji polifóniát a platóni dialógussal ötvözte, tehát nem filozófiai traktátust, hanem szépirodalmi művet írt, melyben saját legszenvedebbné vélt filozófiai eszméit éppúgy kétségbe vonta, mint az általa antikrisztusinak minősített tolsztojánizmust. Szolzsenyicin esetében is – úgy vélem – különbséget kell tenni a HOGYAN MENTSÜK MEG OROSZORSZÁGOT? műfajából, a röpiratból következő irányzatosság és a modern prózapoétikai eljárásokkal

készült IVAN GYENYISZOVICS EGY NAPJA, a POLKOL TORNÁCA meg a RÁKOSZTÁLY művészi többretegűsége között.

Iménti megjegyzéseimmel, ellenvéleménnyel természetesen nem akarom M. Nagy Miklóst és könyvét elmarasztalni, csupán azt szeretném jelezni, hogy lehetséges egy másfajta megközelítés is, amely alapján az említett írók műveit – a NIKKELSZAMOVÁR szerzőjéhez hasonlóan – nem (csak) azért tartom a világirodalom klasszikusainak, mert metafizikusak, hanem mert szerintem – M. Nagy Miklós véleményétől eltérően – megformáltságuk révén valódi esztétikai értéket képviselnek.

A kötet utolsó részének igen találó címe (FJÚCSÖR-R-RRR) egyfelől arra utal, hogy a szlavofilek kapcsán kifejtett szabadságeszme mennyire utópikus, illetve antiutópikus elközelítésekhez vezet, másfelől arra, hogy ebben a részben nem az orosz, hanem az angol nyelvterületekről származó könyvekről van szó. Az utópia, antiutópia, eutópia, disztópia fogalmait igyekszik tisztázni M. Nagy Miklós a negyedik rész első írásában, a SZINESZTÉTIKUS JÖVŐ címűben. Miután az eutópiát ideológiailag gyanúsának, „*aljas fájdalomcsillapítónak, szómának vagy éppen fenyegetésnek*” (172.) ítéli meg, az utópiával kapcsolatban a következő megállapítást teszi: „*Az utópia tehát – a jelek szerint – meghalt. Az utópia halála azonban olyan utópia, amelyre a tudatnak (annak a bizonyos szókratészi démonnak) disztópiával kell válaszolnia. Márpedig az anti-antiutópia a logika szabályai szerint utópia.*” (179.) Ennek a felütésnek jegyében tárgyalja aztán a szerző Toffler, Fukuyama vagy Luc Ferry műveit.

M. Nagy Miklós bátor ember: szereti az orosz irodalmat és a futballt. Könyvének nyitó esszéje (KAPÁSGÓL) a futball ürügyén az orosz mentalitás modern értelmezését kísérli meg („*a bulira úgy emlékezhessünk majd, mint egy klasszikusan szép kollektív műalkotásra*” [5.]), záródarabja pedig egy brit szerző, Nick Hornby „*futballregényének*” bemutatása. M. Nagy Miklóst nem láttam még futballozni. De az a sóvárgott kapásgól sikerült: a NIKKELSZAMOVÁR az. És nem baj, ha a nagy Ő nem látta: majd megnézi a visszajátszást. Mert ugyebár csak a bírónak nincs videója...

A NIKKELSZAMOVÁR című kötetről – mint a hétvégi rangadóról – lehet sok jót mondani

és talán sok rosszat is (miért ne?), egyet azonban nem lehet: figyelmen kívül hagyni. Mert aki ma Magyarországon megpróbál eligazodni a (poszt)modern orosz irodalom útvesztőiben, annak M. Nagy Miklós könyve alapmű lesz.

Goretity József

SALMAN RUSHDIE: THE MOOR'S LAST SIGH

(*A mór utolsó sóhaja*)

London, Vintage, 1995. 437 oldal

Camoens da Gamát, az elbeszélő nagyapját, a gazdag és hóbotos kokini (dél-indiai) fűszerkereskedőt egy időben megfertőzték a kommunista tanok. 1923-ban valahogyan tudomást szerzett róla, hogy a Szovjetunióban hivatalosan betanított, Lenin-hasonmásnak maszkírozott színészek járják az országot, és eredeti Lenin-beszédek szó szerinti felmondásával örvendeztetik meg az egyszerű népet. Camoens da Gama ahelyett, hogy válságos napokat átélő vállalatával vagy gyermekágyas feleségével törődne, Lenin-beszédeket fordított, megszállottan járja a vidéket színészi tehetséggel megáldott potenciális Lenin-megszemélyesítő után kutatva, majd a kiválasztott hét hasonmás felkészítésével tölti idejét. 1924-ben a Speciális Szovjet Lenin-trupp egyik tagja, egy igazi „*első osztályú Lenin*”, Kókinba érkezik, hogy megtekintse a helybéli Lenineket és hivatalosan engedélyezze a társulat működését. „Vlagyimir Iljics” azonban mélységes idegenkedéssel szemléli a felsorakozott Lenineket, akiknek bőre sötétbarna, arcvonásaik a legkevésbé sem emlékeztetnek Leninre, a „*Lenin-image helyi viszonyokra való alkalmazásában*” szatirikus karikatúrát gyanítva; amikor pedig az indiai Leninek malajálam, telugu és kannada nyelven egyszerre zendítenek rá a betanult beszédekre, s közben a nagy igyekezettől Lenin-szakállaik is meglazulnak, az eredeti hasonmás néhány keresetlen orosz mondattal foglalja össze leújtó véleményét a látottakról, és felháborodottan elviharzik.